

गांधीजींच्या अध्यात्मिक संदेशाची ऐंशी वर्षे

मोहनदास करमचंद गांधी (१८६९-१९४८) वॉरिस्टर होण्यासाठी विसाव्या वर्षी इंग्लंडला गेले तेव्हा त्यांना घ्यायला काही मित्रमंडळी व नातलग सोडून फारसं कुणी गेलेलं नव्हतं. पण १९३१ साली वयाच्या ६२ व्या वर्षी गोलमेज (राउंड टेबल कॉन्फरन्स) परिषदेला गेलेल्या महात्मा गांधींना पहावयास लंडनच्या रस्त्यांवर जनतेचा महासागर उसळलेला होता. शिक्षणासाठी गेलेल्या मोहनदासांचा पोशाख अत्याधुनिक व साहेबी होता तर हया राजकीय परिषदेसाठी जाताना सर्वसामान्य भारतीयांचं प्रतिनिधित्व करणारा पंचा नेसून व उपरणं पांघरूनच वापूजी गेलेले होते. हया साध्यासुध्या नंग्या फकिराची भाषणं ऐकायला अलोट गर्दी होत असे. त्यांची स्पष्ट वाणी व ओघवत्या इंग्रजीतली आर्जवी भाषणं ऐकून श्रोते प्रभावित होत होते. किंग्जले हॉलमधलं त्यांचं भाषण झालं. त्या प्रसंगी ग्रामोफोन कंपनीचे काही अधिकारी उपस्थित होते. महात्माजींचा आवाज अद्याप ग्रामोफोन रेकॉर्डवर मुद्रित झालेला नाही हे त्यांच्या ध्यानात आलं व त्यातल्या संभाव्य 'व्यवसाया'ची जाणीव पण त्यांना झाली. आपला आवाज भावी पिढ्यांकरिता मुद्रित व्हावा अशी गळ त्यांनी घातली. गांधीजींना पण ही कल्पना पसंत पडली. आपण राजकीय भाषण करू शकत नाही असं सांगून त्यांनी आपले विचार 'अध्यात्मिक संदेश' (स्पिरिच्युअल मेसेज) म्हणून मुद्रित करायचं मान्य केलं. 'परमेश्वराचं स्वरूप व अस्तित्व' हया विषयावरचं पूर्वीच लिहिलेलं भाषण त्यांनी वाचून मुद्रित करायचं ठरवलं. कंपनीबरोबर रीतसर करार वगैरे होऊन ऑक्टोबरच्या तिस-या आठवड्यात कोलंबिया लेबलच्या रेकॉर्डवर साडेसहा मिनिटांचं भाषण ध्वनिमुद्रित झालं. तंत्रज्ञानाच्या मर्यादेमुळं हे भाषण ७८ गतीच्या लांबेच्या ध्वनिमुद्रिकेवर दोन भागात पाठपोट वितरित करण्यात आलं.

गांधीजी ध्वनिमुद्रण करताना

ध्वनिमुद्रिका वाजवण्याचा ग्रामोफोन

१९३१ मध्ये काँग्रेसनं नव्या डिझाइनच्या तिरंगी ध्वजाचा स्वीकार केला होता. सफेद पटटयात चरख्याचं चित्र व चरख्याच्या गोल चाकाच्या जागी अशोक चक्राची योजना केलेली होती. १९३२ सालच्या सुरुवातीला ही ध्वनिमुद्रिका (क्र. एल. बी. ई. ५०) बाजारात आली. तिचं लेबल फार कल्पकतेनं बनवलेलं होतं. केशरी, पांढरा व हिरवा हया तीन रंगाच्या गोलाकार कड्या लेबलवर दिसतात. बाहेरच्या केशरी कड्याच्या तळात एम. के. गांधी अशी इंग्रजी स्वाक्षरी सोनेरी रंगात आहे. इंग्लंडात व युरोपात पुष्कळ प्रती खपल्या. हिंदुस्थानात हजारो प्रती विक्रीकरिता पाठविण्यात आल्या. मद्रासच्या सरस्वती स्टोर्सनं काहीशा साशंकतेनं काही प्रती आपल्या शो रूममध्ये ठेवल्या. कारण हया ध्वनिमुद्रिकेची किंमत साडेचार रुपये होती. त्या काळात

साधारणपणे नोकरदारांची व मध्यमवर्गीयांची ती एका महिन्याची कमाई होती. पण वापूजीचा आवाज ऐकायला मिळणार हया एकाच भावनेनं इंग्रजीचा गंध नसणा-यांनी सुद्धा रांगा लावून त्या ध्वनिमुद्रिका विकत घेतल्या. पुष्कळ ग्रामोफोनस विकले गेले.

१९३१ मध्ये काँग्रेसनं स्वीकारलेला तिरंगी ध्वज.

हिंदुस्थानात छापलेली ध्वनिमुद्रिका

इंग्लंडमध्ये छापलेली ध्वनिमुद्रिका

अमेरिकेत छापलेली ध्वनिमुद्रिका

इंग्लंडमध्ये १९४५ नंतर छापलेली ध्वनिमुद्रिका

त्या बाबतचा जुना पत्रव्यवहार अलिकडेच 'चेन्नई अर्काइव्हस'तर्फे आयोजित एका प्रदर्शनात मांडण्यात आला होता. हया ध्वनिमुद्रिकेच्या विक्रीतून रॉयल्टीपोटी एकूण दोन हजार रुपये जमा झाले होते. लंडन मधील कराराप्रमाणे गांधीजी सुचवतील त्या

संस्थेला ही रक्कम द्यावयाची होती. त्यासाठी अहमदाबादच्या 'सकल चरखा संघटना' हया संस्थेचे नाव त्यांनी लंडनहूनच पत्रानं कळवलं होतं. कोलंबिया कंपनीचं मुख्यालय तेव्हां मद्रास येथे होतं. तिथल्या व्यवस्थापकाला 'सकल चरखा संघटना' ची व त्यांच्या कामाची काहीच माहिती नव्हती. त्यामुळं त्यानं मद्रास सरकारच्या चीफ सेक्रेटरीला पत्र लिहून मार्गदर्शनाची विनंती केली होती. ९ जानेवारी १९३२ च्या त्या पत्रात रेकॉर्ड विक्री व रॉयल्टीचा तपशील तर दिला होताच. पण हया ध्वनिमुद्रणात काहीही 'राजकीय भाषण व आक्षेपार्ह आशय' नसल्यानं हया ध्वनिमुद्रिकेच्या विक्री व वितरणावर बंदी आणू नये अशी कळकळीची विनंती पण करण्यात आली होती. अशी बंदी आली तर कंपनीचं तीस हजार रुपयांचं नुकसान होईल. कारण बारा हजार प्रती आमच्या गोदामात शिल्लक असून त्या पडून राहतील असंही त्या पत्रात नमूद केलेलं वाचायला मिळतं.

पुढं दुसरं महायुद्ध आटोपल्यावर पुन्हा एकदा हया ध्वनिमुद्रिकेची मागणी वाढली. कोलंबिया कंपनीनं इंग्लंड व अमेरिकेबरोबरच भारतात कलकत्ता येथील डमडम येथील मशीनरीवर प्रती छापून घेतल्या. १९४८ मध्ये गांधीजींच्या हत्येनंतर पुन्हा एकदा त्यांच्या सर्वच साहित्याच्या व मुद्रणांच्या पुनर्वितरणाची लाट आली. त्यात पुन्हा एकदा नव्यानं प्रती छापण्यात आल्या. १९५५ पर्यंतच्या कोलंबिया रेकॉर्ड कॅटलॉगमध्ये हया ध्वनिमुद्रिकेचा उल्लेख पहावयास मिळतो. एकूण अंदाजे एक लाखच्यावर प्रती विकल्या गेल्या आहेत. पुढे १९६९ मध्ये गांधी जन्मशताब्दी निमित्तानं पुन्हा एकवार हया ऐतिहासिक मुद्रणाचं वितरण एल.पी. व कॅसेटच्या माध्यमातून करण्यात आलं.

गांधीजींच्या हया ऐतिहासिक व पहिल्या ध्वनिमुद्रणाला आता ऐंशी वर्षे पूर्ण होत आहेत. त्या लाखो प्रतींपैकी फारच थोड्या आता संग्राहकांकडे व संग्रहालयांमध्ये धूळ खात पडून आहेत. १९३१ च्या ऑक्टोबर महिन्यातल्या त्या भेटीच्या वेळचे प्रसंग आज यू ट्यूबच्या माध्यमातून पहाताना सदगदित व्हायला होतं. त्यांचा अध्यात्मिक संदेश मात्र आधुनिक काळात कम्प्युटरच्या पडद्यावर वाचता वाचता ऐकायची सोय आता घरबसल्या झाली आहे. त्यावरच्या भल्या बु-या प्रतिक्रिया व मतमतांतरं पण क्षणार्धात अजमावता येतात. हिंसा, द्वेष, दहशत व अविश्वासाच्या आजूबाजूच्या वातावरणात हा संदेश पण मोठा दिलासा देऊ शकतो. त्याकरिता का होईना तो वाचून, ऐकून व समजावून घ्यायला हवा.

डॉ. सुरेश चांदवणकर,

२१ सप्टेंबर २०११

chandvankar@gmail.com

=====

मूळ इंग्रजी उतरा :

"There is an indefinable mysterious power that pervades everything, I feel it though I do not see it. It is this unseen power which makes itself felt and yet defies all proof, because it is so unlike all that I perceive through my senses. It transcends the senses. But it is possible to reason out the existence of God to a limited extent. Even in ordinary affairs we know that people do not know who rules or why and how He rules and yet they know that there is a power that certainly rules. In my tour last year in Mysore I met many poor villagers and I found upon inquiry that they did not know who ruled Mysore. They simply said some God ruled it. If the knowledge of these poor people was so limited about their ruler I who am infinitely lesser in respect to God than

they to their ruler need not be surprised if I do not realize the presence of God - the King of Kings. Nevertheless, I do feel, as the poor villagers felt about Mysore, that there is orderliness in the universe, there is an unalterable law governing everything and every being that exists or lives. It is not a blind law, for no blind law can govern the conduct of living being and thanks to the marvelous researches of Sir J. C. Bose it can now be proved that even matter is life. That law then which governs all life is God. Law and the law-giver are one. I may not deny the law or the law-giver because I know so little about it or Him. Just as my denial or ignorance of the existence of an earthly power will avail me nothing even so my denial of God and His law will not liberate me from its operation, whereas humble and mute acceptance of divine authority makes life's journey easier even as the acceptance of earthly rule makes life under it easier. I do dimly perceive that whilst everything around me is ever changing, ever dying there is underlying all that change a living power that is changeless, that holds all together, that creates, dissolves and recreates. That informing power of spirit is God, and since nothing else that I see merely through the senses can or will persist, He alone is. And is this power benevolent or malevolent ? I see it as purely benevolent, for I can see that in the midst of death life persists, in the midst of untruth truth persists, in the midst of darkness light persists. Hence I gather that God is life, truth, light. He is love. He is the supreme Good. But He is no God who merely satisfies the intellect, if He ever does. God to be God must rule the heart and transform it. He must express himself in every smallest act of His votary. This can only be done through a definite realization, more real than the five senses can ever produce. Sense perceptions can be and often are false and deceptive, however real they may appear to us. Where there is realization outside the senses it is infallible. It is proved not by extraneous evidence but in the transformed conduct and character of those who have felt the real presence of God within. Such testimony is to be found in the experiences of an unbroken line of prophets and sages in all countries and climes. To reject this evidence is to deny oneself. This realization is preceded by an immovable faith. He who would in his own person test the fact of God's presence can do so by a living faith and since faith itself cannot be proved by extraneous evidence the safest course is to believe in the moral government of the world and therefore in the supremacy of the moral law, the law of truth and love. Exercise of faith will be the safest where there is a clear determination summarily to reject all that is contrary to truth and love. I confess that I have no argument to convince through reason. Faith transcends reason. All that I can advise is not to attempt the impossible."